

Stanisław Boridczenko*

W poszukiwaniu tradycji historycznej. Studium na temat białoruskich refleksji nad dziedzictwem I Rzeczypospolitej¹

In search of the historical tradition: a study of Belarusian reflection on the heritage of the Polish-Lithuanian Commonwealth

Abstract: In the article is discussed Belarusian historical tradition in relation to the policy of memory. Special attention was paid to her reflections on the heritage of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the context of the phenomenon of belarusization. The text of the article consists of two parts. In the first of them, the author describes the history of Belarusian historical thought in connection with the process of evolution of the Belarusian national consciousness and the historical policy of the Belarusian elite. In the second part, the main trends of this thought were highlighted and described in connection with their attitude to the problem of belarusization of the Commonwealth's heritage. The article points out that in Belarus, after independence, the next stage of an extremely complex process of forming national consciousness began, an integral element of which is the construction of historical discourse by government's agencies.

Keywords: Belarus, politic of memory, historical discourse, history of historiography, Belarusization

Streszczenie: W artykule omówiona została białoruska tradycja historyczna w odniesieniu do prowadzonej w państwie polityki pamięci. Szczególną uwagę zwrócono na refleksję nad dziedzictwem I Rzeczypospolitej w kontekście fenomenu białorusizacji. Artykuł składa się z dwóch części. W części pierwszej opisana została historia białoruskiej myśli historycznej w odniesieniu do procesu ewolucji białoruskiej świadomości narodowej i polityki historycznej elit białoruskich. W części drugiej wytypowano i opisano główne nurty tejże myśli pod względem ich nastawienia do białorusizacji spuścizny I Rze-

* Stanisław Boridczenko – Uniwersytet Szczeciński, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5343-5388>, e-mail: esanius@gmail.com.

1 Tekst został przygotowany dzięki wsparciu finansowemu Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej w ramach realizacji projektu nr PPN/WYM/2018/1/00001/BLR01.

czyzospolitej. Zdaniem autora na Białorusi, po uzyskaniu przez nią niepodległości, rozpoczął się kolejny etap niezmiernie złożonego procesu budowy świadomości narodowej, którego element stanowi konstruowanie dyskursu historycznego przez struktury państwowe.

Słowa kluczowe: Białoruś, polityka historyczna, dyskurs historyczny, historia historiografii, białorutenizacja

Wstęp

Po zmianach geopolitycznych, do których doszło na skutek rozpadu Związku Radzieckiego, na wschód od Polski pojawiły się nowe państwa, aspirujące do zdobycia wszelkich atrybutów suwerennych podmiotów. Skomplikowany proces budowy własnej państwowości na terenach postsowieckich z reguły wiąże się nie tylko ze wzmocnieniem instytucji rządowych, lecz także z prowadzeniem polityki „unarodowienia” poprzez przyspieszenie wciąż trwającej etnogenezy. Polityka kształtowania tożsamości narodowej w państwach postsowieckich jest ściśle powiązana z aktywnym procesem upolityczniania historiografii. Podobne upolitycznienie dziejów oznacza, że dążenie do obiektywnego naświetlenia przeszłości odchodzi na drugi plan, gdyż zostaje zastąpione przez rację stanu². Przykładem kraju, w którym świadomość narodowa nadal znajduje się na etapie kształtowania i na terenie którego wciąż trwa proces etnogenezy, jest Republika Białoruś.

Niniejszy tekst przedstawia zarys rozwoju białoruskiej tradycji historycznej, od momentu jej narodzin w drugiej połowie XIX wieku aż do czasów współczesnych, z perspektywy czynionej w jej zakresie refleksji nad wspólnym dziedzictwem I Rzeczypospolitej. Zagadnienie to zostało wybrane dlatego, że jest interesującym tematem badawczym, ale przede wszystkim wpisuje się w dzisiejszy dyskurs akademicki. Aktualności tematowi dodają wydarzenia, do jakich doszło na Białorusi po wyborach prezydenckich w 2020 r.³ Podobny temat jest często poruszany w polskojęzycznej publicystyce. W kontekście naukowym

2 Na temat polityki historycznej zob. np. R. Chwedoruk, *Polityka historyczna*, Warszawa 2018.

3 Więcej na ten temat można przeczytać w „Komentarzach IES”, np. A. Szabaciuk, *Wybory prezydenckie z 9 sierpnia 2020 r. na Białorusi: przebieg i konsekwencje*, „Komentarze IES” nr 234 (137/2020), <https://ies.lublin.pl/komentarze/wybory-prezydenckie-z-9-sierpnia-2020-r-na-bialorusi-przebieg-i-konsekwencje-234-137-2020> [28.08.2020].

zagadnienie podejmują natomiast tacy badacze jak na przykład Dorota Michaluk⁴, Wojciech Śleszyński⁵ i Zdzisław Winnicki⁶.

Przedmiotem badania jest historia rozwoju białoruskiego dyskursu historycznego odwołującego się do spuścizny I Rzeczypospolitej, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zjawisko unarodowienia bądź białorutenizacji dziejów oraz nastawienie instytucji państwowych do tego fenomenu. W tym miejscu należy podkreślić, że białoruska tradycja intelektualna jest o wiele trwalsza od białoruskiej państwowości: o ile państwo białoruskie jest zaliczane do grona państw „młodych”, o tyle białoruska myśl historyczna swymi korzeniami sięga drugiej połowy XIX wieku. Dlatego zakres czasowy refleksji prowadzonej w tymże tekście obejmuje okres ponad 150 lat – od pierwszych, powstałych w latach 60. XIX wieku, naukowych opracowań opisujących historię z perspektywy *stricte* dziejów białoruskich aż do czasów współczesnych.

Celem niniejszego artykułu jest więc krótkie przedstawienie zasadniczych założeń białoruskich szkół historycznych na temat tzw. problematyki polskiej w ramach postrzegania dziejów i dziedzictwa I Rzeczypospolitej, a także wytypowanie głównych nurtów białoruskiej myśli historycznej odnoszących się do wyżej opisanej problematyki i próba zrozumienia, który z nich może być dziś uznany za obowiązujący w ramach tzw. oficjalnej historiografii.

Poruszana tu problematyka niewątpliwie mogłaby być opisana także w odwołaniu do innych ram czasowych (np. lat istnienia II Rzeczypospolitej). Niemniej jednak istotne jest to, że wybrany okres jest względnie odległy od czasów nam współczesnych, co pozwala zakładać mniejsze upolitycznienie poświęconej mu historiografii, co z kolei powinno przełożyć się na lepsze rozumienie badanego fenomenu.

Główna teza artykułu odnosi się do stwierdzenia, że na Białorusi trwa proces poszukiwania własnej tradycji historycznej. Wiąże się to

4 Np. *Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007; D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010.

5 Np. W. Śleszyński, *Kresy Wschodnie, czyli Białoruś Zachodnia. Historia, współczesność, pamięć*, Łomianki 2013.

6 Z. J. Winnicki, *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*, Wrocław 2003.

z unarodowieniem spuścizny I Rzeczypospolitej, które przybrało formę zacierania polskich śladów w dziejach ziem białoruskich.

1. Polityka historyczna a świadomość narodowa na ziemiach białoruskich

Terminologia wykorzystywana w poniższym artykule wymaga wyjaśnienia, gdyż pojęcia tworzące jego trzon mogą być interpretowane w różny sposób. Termin „postać historyczna” nawiązuje tu do człowieka o ustalonym życiorysie, którego czyny w wymiarze społecznym zapisały się w historii. Osoba taka utożsamiana jest z ideą upowszechnioną we współczesnym społeczeństwie, wywołuje poczucie dumy narodowej, ponadto przynależy do panteonu bohaterów narodowych.

Takie pojęcia jak „przywłaszczenie” i „unarodowienie” oznaczają akt uczynienia postaci historycznej – narodową, jej uwolnienie od cech nawiązujących do obcych etnosów. Natomiast „białorutenizacja” odnosi się do procesu nadawania cech białoruskich osobom przynależącym do innych kultur (czy wręcz żyjących w czasach przed powstaniem współczesnych narodów). Główny cel powyżej opisanej polityki to umocnienie pozycji Białorusi jako państwa i Białorusinów jako narodu.

Za dziedzictwo I Rzeczypospolitej, zgodnie z białoruską tradycją, uznaje się całokształt dorobku kulturowego i materialnego nie tylko powstałego w latach 1569-1795 (od momentu zawarcia unii lubelskiej do III rozbioru), lecz także stworzonego na ziemiach zabranych przez potomków rodów szlacheckich I Rzeczypospolitej w ciągu XIX wieku. Co istotnie, historycy polscy, podobnie jak zagraniczni badacze, tradycyjnie utożsamiają większość tych rodów z narodem polskim.

Jak zostało to już zaznaczone, proces kształtowania świadomości narodowej na terenach poradzieckich polega w większości przypadków na wzmocnieniu poczucia odrębności wobec narodów ościennych poprzez odwołanie do rodzimej tradycji politycznej, która zresztą bardzo często zostaje wymyślona i ma mało wspólnego z prawdą historyczną. Kluczowe jest tu słowo „rodzima”, gdyż cały proces tworzenia pamięci narodowej wiąże się z mianowaniem na bohaterów narodowych osób, którym elita intelektualna przypisuje symboliczne znaczenie w walce z „okupantami” (ich rolę na Ukrainie pełnią Polacy i Rosjanie, na Białorusi Polacy, na Łotwie Rosjanie itd.). Dlatego symbolami państwowości zostają postaci skrajnie kontrowersyjne, wywołujące

za granicą lęk, a nawet oburzenie: na Ukrainie – Stepan Bandera, legionści Waffen SS na Łotwie itd.

W odróżnieniu od elit ukraińskich czy litewskich, współczesne elity białoruskie wybrały nieco inny kierunek rozwoju rodzimej tożsamości narodowej, który jest o wiele łagodniejszy niż we wspomnianych wyżej państwach. Polega on na przyswojeniu przez oficjalną historiografię wybitnych działaczy związanych z dzisiejszą Białorusią. Odbywa się to przez uznanie ich za część narodu białoruskiego. Dzięki temu historia państwa powiększa się nie tylko w wymiarze ilościowym, lecz także jakościowym, nabiera bogactwa i trwałości⁷. Polityka białorusyfikacji jest prowadzona z wielu powodów.

Wymienienie ich wszystkich wymagałoby odrębnych studiów. Warto jednak zaznaczyć, że jedne z najistotniejszych to trwałe ślady kultur obcych (m.in. polskiej) na Białorusi oraz długi okres pokojowego współistnienia Białorusinów z narodami dziś dla nich ościennymi. Przeplątanie się losów różnych etnosów na terenach białoruskich w czasach przed ukształtowaniem się narodów nam współczesnych umożliwia manipulowanie faktami i dopasowywanie interpretacji dziejów do potrzeb politycznych, zwłaszcza przy zaniechaniu najnowszego warsztatu badawczego (np. zyskujących na popularności *cross-cultural studies*).

W Imperium Rosyjskim Białorusini byli pozbawieni własnej tożsamości, gdyż oficjalnie zwalczano tam każdy przejaw odrębności narodów wschodniosłowiańskich od Rosjan. Co istotne, na tym etapie dziejów Białorusini nie istnieli jako naród w pełnym tego słowa znaczeniu⁸. Stanowili ludność nieposiadającą wyraźnej tożsamości (tzw. tutejsi). Historycy cesarskorosyjscy traktowali dziedzictwo I Rzeczypospolitej jako spuściznę wrogą, wręcz negowali fakt jej obecności na ziemiach „kraju północno-zachodniego”. Dopiero po obaleniu caratu rozpoczął się proces budowania tożsamości narodowej, wspiera-

7 Szczegółowo zostało to omówione w: W. Śleszyński, *Kresy Wschodnie, czyli Białoruś Zachodnia...*

8 Na ten temat zob. np. R. Radzik, *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemiań narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia*, Lublin 2000.

ny przez komunistów⁹ (niektórzy za symboliczny początek procesu uznają Białoruską Republikę Ludową¹⁰).

Historiografia białoruska zaczęła wówczas „wchłaniać” wybrane postaci poprzez przypisywanie im białoruskiego pochodzenia. Najlepszy przykład – Wincenty Konstanty Kalinowski, któremu w imię białorutenizacji zmieniono nawet imię. Komuniści w celach politycznych wykorzystywali różne koncepcje (pronarodowościową oraz zachodnioruską), ale łączyło je jedno – kategoryzacja dziejów wynikająca z założeń marksizmu-leninizmu. Jednocześnie warto podkreślić, że powojenna historiografia radzieckiej Białorusi największy nacisk kładła na opis wydarzeń z XX wieku, a zwłaszcza wielkiej wojny ojczyźnianej oraz rewolucji październikowej¹¹. Tematyka związana z I Rzeczpospolitą pozostawała na uboczu programu nauczania i badań historycznych. Polityka owa była kontynuowana przez następne pięć dekad, aż do drugiej połowy lat 80. i początku lat 90., kiedy poczucie tożsamości narodowej zaczęło odgrywać coraz istotniejszą rolę.

Po ogłoszeniu w 1991 r. niepodległości elity białoruskie po raz pierwszy uzyskały całkowitą kontrolę nad polityką historyczną we własnym kraju. A co za tym szło – rozpoczęły kreowanie oficjalnej historiografii, co polegało na tworzeniu od podstaw ich własnej wizji procesu historycznego¹². Wcześniej, czyli za czasów Związku Radzieckiego, nie miały bowiem takiej możliwości. Jest to absolutnie przełomowy i niezwykle ważny moment w dziejach białoruskiej historiografii.

Doszło wtedy do wzmózonej działalności intelektualistów, którzy usiłowali stworzyć tak nową narodową tożsamość, jak i legendę związaną z początkiem państwa, służącą zakorzenieniu Białorusi w dziejach. W tym okresie przewagę zyskała koncepcja pronarodowościowa (która łączyła się z białorutenizacją dziejów). Osadzając Białoruś w dziejach, historycy nie tylko odwoływali się do poszczególnych epok,

9 Proces rozwoju białoruskiej świadomości narodowej w tym czasie został opisany w: H. Głogowska, *Białoruś 1914-1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996.

10 Podobne zdanie prezentuje m.in. D. Michaluk, *Białoruś w XX stuleciu...*; idem, *Białoruska Republika Ludowa 1918-1920...*

11 Zob. np. S. Boridczenko, *Kresy Wschodnie w białoruskiej szkolnej narracji*, „Athenaeum: polskie studia politologiczne” 2018, nr 57, s. 141-158.

12 Studium białoruskiego przypadku zostało opisane np. w: Z. J. Winnicki, *Współczesna doktryna i historiografia białoruska...*; idem, *Historiografia jako metoda kształtowania współczesnej białoruskiej świadomości narodowej*, „Echa Przeszłości” 2006, nr 7, s. 343-375.

ale też zaczęli przypisywać białoruskie pochodzenie znacznej ilości osób znanych i rozpoznawalnych na świecie (np. Adamowi Mickiewiczowi, Tadeuszowi Kościuszce, Janowi Sobieskiemu, Radziwiłłom itd.). Innymi słowy – doszło do zawłaszczenia dziedzictwa I Rzeczypospolitej. Niemniej jednak już w drugiej połowie lat 90. pronarodowościowe idee zostały zepchnięte na margines, gdyż władzę w republice przejął Alaksandr Łukaszenka, będący zwolennikiem integracji z Rosją i osobiście wspierający prorosyjską koncepcję historyczną.

Przez pierwsze dwie dekady rządów Łukaszenki trwał proces przywracania do dyskursu narracji charakterystycznej dla radzieckiej Białorusi. Wielu badaczy podkreśla¹³, że białoruskie elity polityczne nie wykazały zainteresowania przekształceniem świadomości narodowej, lecz odwrotnie – starano się cofnąć do stanu sprzed rozpadu ZSRR. W odróżnieniu od innych republik związkowych, polityczne elity radzieckiej Białorusi były mocno powiązane z Moskwą i czuły się zaniepokojone możliwością stania się państwem suwerennym. Po uzyskaniu niepodległości do władzy na Białorusi szybko doszli zwolennicy autorytarnych rządów¹⁴, którzy zdobyli kapitał polityczny na drodze wykorzystania nostalgii znacznej części mieszkańców państwa za czasami Związku Radzieckiego.

W celu zdobycia poparcia rząd przywrócił do oficjalnego dyskursu tematy charakterystyczne dla sowieckiej propagandy. Zaczęto uwytkuć bratni charakter relacji z Rosją, przeciwstawiając im polską obcość. Zagadnienia związane z historią ziem białoruskich przed rewolucją październikową zeszły na drugi plan, ustępując miejsca tematowi wielkiej wojny ojczyźnianej. Skutkowało to zmianą kierunku dyskursu i rezygnacją z uznania za bohaterów narodowych osób kojarzonych z I Rzeczpospolitą (czego wzorcowy przykład stanowi zmiana nastawienia do Wincentego Kalinowskiego, którego imię zostało całkowicie usunięte z przestrzeni publicznej). I Rzeczpospolitą uznano za państwo antagonistyczne wobec białoruskiego ludu. Istotną rolę

13 Zob. np. D. R. Marples, *Our Glorious Past: Lukashenka's Belarus and the Great Patriotic War*, Hannover 2014, s. 5-26; Z. J. Winnicki, *Współczesna doktryna i historiografia białoruska...*, s. 125-143.

14 Więcej na ten temat zob. R. Czachor, *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990-1996*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2015, nr V/I, s. 31-44; P. Letko, *W cieniu autokracji: Białoruś*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, nr V/I, s. 77-90.

odegrało w tym utożsamienie przez władze białoruskie ruchów opozycyjnych z pronarodowościowym spojrzeniem na dzieje białoruskie¹⁵.

W ostatnich latach doszło jednak do zmiany. Białoruski rząd próbuje rezygnować z bezwarunkowego wspierania ruchów prorosyjskich. Skutkuje to m.in. wyborem innych paradygmatów obowiązujących w oficjalnej historiografii – aktualnie bowiem coraz częstsze są odwołania do stanowiska, zgodnie z którym Białoruś posiada nieprzerwaną tradycję państwowości od co najmniej XIII wieku (tj. Rusi Połockiej). Oficjalny dyskurs uznaje Wielkie Księstwo Litewskie oraz Rzeczpospolitą Obojga Narodów za państwa białorusko-litewskie oraz białorusko-polskie¹⁶. Co więcej, zniknął niepisany nakaz podkreślania wrogości Polaków z Kresów (np. Tadeusza Kościuszki, Wincentego Kalinowskiego) w stosunku do narodu białoruskiego. Coraz częściej uznaje się ich za prawdziwych Białorusinów i nawet przyznaje się im miano białoruskich patriotów. Stało się tak z wielu powodów.

Po pierwsze, coraz liczniejszą grupę społeczną zaczęli stanowić Białorusini pozbawieni doświadczenia życia w Związku Radzieckim, a więc pokolenie, które nie zostało zindoktrynowane w ramach koncepcji *homo soveticus*. Utożsamiają się oni z Białorusią niepodległą, a Rosja jest dla nich państwem bratnim, lecz obcym¹⁷. Po drugie, rządzące elity zaczęły dostrzegać korzyści wynikające z własnej niepodległości. W efekcie zmiana wektora rosyjskiej polityki – który po 2008 r., przynajmniej w publicznym dyskursie, został skierowany na „zbieranie ziem rosyjskich” – spowodował niepokój w Mińsku. Stało się to oczywiście dzięki reorientacji kierunku białoruskiej polityki historycznej. Aneksja Krymu przez Rosję oraz sytuacja na wschodzie Ukrainy przyspieszyły rozwój świadomości białoruskich elit, które zaczęły utożsa-

15 A. Smalyanchuk, «Homo Sovieticus» i byelaruskaya postsavyetskaya historyyagrafiya, „Istoriografichni doslidzhyennya v Ukraini” 2012, nr 22, s. 189-200 [A. Смелянчук, «Homo Sovieticus» i беларуская постсавецкая гістарыяграфія, „Історыяграфічны досліджэння ў Украіне” 2012, № 22, s. 189-200].

16 Więcej na temat sposobów przedstawiania WKL w białoruskiej historiografii zob. Z. J. Winnicki, *Współczesne białoruskie koncepcje genezy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Studia z nauk społecznych i humanistycznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Bernarda Janusza Albina w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. S. Wolański, W. Baluk, Wrocław 2006, s. 397-423.

17 O transformacji świadomości młodego pokolenia zob. Y. Chernyavskaya, *Model' eposa sovremennogo belarusa: opyt kul'turologicheskogo issledovaniya v internetie*, „Przegľad Wschodnioeuuropejski” 2010, nr 1, s. 318-322 [Ю. Чернявская, *Модель эпоса современного беларуса: опыт культурологического исследования в интернете*, „Przegľad Wschodnioeuuropejski” 2010, № 1, s. 318-322].

miać się z Białorusią niepodległą i niezależną od Moskwy. Zamieszki po wyborach w 2020 r. potwierdzają obydwie założenia, gdyż jednym z motywów przewodnich pro- i antyrządowej propagandy stał się temat obrony białoruskiej suwerenności przed obcymi, czyli państwami ościennymi. Bezspornym faktem stało się narastanie w świadomości mieszkańców Białorusi poczucia politycznej odrębności od Rosji.

W ciągu ostatniego stulecia z powodów politycznych na ziemiach białoruskich prowadzona była sprzeczna polityka historyczna. Brak ciągłości tradycji historycznej niewątpliwie przyczynił się do sposobu traktowania historii przez obecny reżim. Mińsk chce bowiem wymusić nie tylko na środkach masowego przekazu, lecz również na ośrodkach akademickich dostosowanie się do oficjalnego dyskursu. Skutkuje to chwiejnością białoruskiej myśli historycznej i brakiem stabilnych podstaw dyskusji akademickiej, gdyż podstawy naukowości zostały zastąpione przez osobiste preferencje rządzących.

2. Kwestia polska a białoruska myśl historyczna

W białoruskiej myśli historycznej odnoszącej się do problematyki polskiej można wyodrębnić dwa główne nurty: zachodnioruski oraz pronarodowościowy, chociaż z pewnością można wskazać ich więcej. Każdy z nich charakteryzował się odmiennym podejściem do poruszanej problematyki. Były one dopasowywane do aktualnych potrzeb i w różnym zakresie wykorzystywane przez elity narodowe, przez co wywierały wpływ na kształtowanie świadomości mieszkańców Białorusi. *De facto* stanowiły jedynie kolejne odsłony dwóch głównych wskazanych nurtów.

Widoczny ślad tak w świadomości Białorusinów, jak i dzisiejszej historiografii białoruskiej zostawił tzw. zachodniorusizm (czyli prorosyjska postawa białoruskiej inteligencji)¹⁸. Przez długi czas był nurtem dominującym i zyskał aprobatę rosyjskich samodziurców i cesar-

18 Utożsamiana również z prawosławiem, zob. np. Y. Treshchenok, *Dve belorusskiye natsional'nyye idei (katolicheskiy natsional-separatizm i pravoslavnyanatsional'naya ideya)*, [w:] VII Mezhdunarodnyye Kirillo-Mefodiyevskiyе chteniya, posvyashchennyye Dnyam slavyanskoj pis'mennosti i kul'tury: *Materialy chteniy*, nr 1-2, Mińsk 2002, s. 126-141 [Я. Трещенок, *Две белорусские национальные идеи (католический национал-сепаратизм и православная национальная идея)*, [w:] VII Международные Кирилло-Методиевские чтения, посвященные Дням славянской письменности и культуры: *Материалы чтений*, № 1-2, Минск 2002, s. 126-141].

skorosyjskiego aparatu biurokratycznego. Później dopasowano go do potrzeb Rosji Radzieckiej i stał się fundamentem historiografii niepodległej Białorusi.

Jest to najstarsza białoruska (przynajmniej mogąca być za nią uznana) tradycja historyczna. Wiąże się z odcięciem od polskiej tradycji i polskiej wizji Kresów Wschodnich. Prowadzony w jej ramach dyskurs polega na uznaniu za aksjomat wspólnotowości etnicznej i historycznej Wielkorusinów, Białorusinów i Małorusinów. Paradygmat ten podkreśla istnienie bratnich relacji z Rosją, czemu podporządkowana jest całość dyskursu historycznego¹⁹. Za bohaterów narodowych uznawane są osoby, które opowiadały się za jednością Białorusinów i Rosjan²⁰. Z reguły zacierano granicę między dwoma wschodniosłowiańskimi etnosami, natomiast podkreślano antagonizm polsko-białoruski²¹. Zagadnienia związane ze znaczeniem Polski i Polaków w dziejach Białorusi poruszane są bardzo rzadko, a jeżeli już do tego dochodzi, to kwestia pokazywana jest przez pryzmat uznania Białorusinów za odłam narodu ruskiego (czyli w ramach tzw. koncepcji Trójjedynego Narodu Ruskiego), znajdującego przez jakiś czas się pod polską okupacją.

Historia Polski przedstawiana jest w duchu skrajnej polonofobii. I Rzeczpospolita traktowana jest jako ciemieżca ludu zachodnioruskiego. Ideolodzy związani z nurtem nie tylko niszczyli wizerunek Polski, ale też dążyli do wymazywania wszelkich śladów polskości z dziejów białoruskich (zachodniorusińskich) poprzez omijanie kwestii polskiej. Do zjawiska białorutenizacji w ramach owej wizji nie dochodzi z prostego powodu: według niej Białorusini nie uznają się za odrębny naród, gdyż utożsamiają się ze zbiorowością terytorialną narodu rosyjskiego. Co więcej, mieszkańcy Białorusi identyfikują się z ludem podwładnym (chłopstwem oraz mieszczaństwem), a miejscową szlachtę uznają za element obcy (polski bądź litewski). W ten sposób relacjom polsko-białoruskim nadaje się charakter antagonistyczny.

19 V. Nasevich, *Belorusy: stanovleniye etnosa i «natsional'naya ideya»*, Smoleńsk 2015, s. 5-12, 23-25 [B. Насевич, *Белорусы: становление этноса и «национальная идея»*, Смоленск 2015, s. 5-12, 23-25].

20 Przykład podobnego nastawienia w pracy Jakoba Trieszczenki, np. Y. Treshchenok, *Gosudarstvennaya ideologiya i natsional'naya ideya Respubliki Belarus'*, Mohylew 2006 [Я. Трещенко, *Государственная идеология и национальная идея Республики Беларусь*, Могилев 2006].

21 A. Smalyanchuk, *«Homo Sovieticus»...*, s. 189-200.

Za twórców tego kierunku myśli historycznej uznaje się biskupa wileńskiego Józefa Siemaszkę oraz historyka i publicystę Michaiła Kojalowicza²². Obydwaj nie tylko zapoczątkowali zachodniorusiński dyskurs historyczny z białoruskiej perspektywy, lecz także brali aktywny udział w depolonizacji ziem północno-zachodniego kraju. W pierwszej połowie XX wieku z owej „ideologii” wyłonił się kolejny ruch intelektualny²³ – pronarodowościowy. Nie można tu nie wymienić trzech historyków, których działalność przyczyniła się do wyłonienia się owego kierunku białoruskiej myśli historycznej: Włodzimierza Piczety²⁴, Mitrofana Dołnara-Zapolskiego²⁵ oraz Usiewałada Ihnatouskiego²⁶.

Obecnie nurt pronarodowościowy cieszy się znaczną popularnością wśród działaczy opozycji²⁷. Niektóre z jego założeń zostały opracowane i narzucone mieszkańcom Białorusi przez ideologów radzieckich w trakcie tzw. „polityki białorutenizacji”. Ów nurt historyczny sprzyja przywłaszczeniu przez białorską historiografię wszystkiego, co jest związane z terenami Białorusi, z jednoczesnym traktowaniem każdej kwestii przez pryzmat zagadnienia narodowego. Cechę wspólną z prorosyjskim paradygmatem stanowi wrogość wobec Polski i Polaków, lecz na Białorusi nie tylko Polacy są uznawani za zagrożenie – Rosjanie też. Podobna wizja zdominowała białorską scenę polityczną na początku lat 90., lecz wraz z przejściem władzy przez Łukaszenkę zeszła na drugi plan. Jednak niektóre jej założenia zaczęto przywracać do oficjalnego dyskursu w pierwszej dekadzie XXI wieku.

W tym nurcie nastawienie do I Rzeczypospolitej charakteryzuje dążenie do wykorzystania jej obrazu w celach zakorzenienia narodu białoruskiego w dziejach ludzkości. Między innymi oznacza to, że intelektualiści przypisują państwowości białoruskiej jej spuściznę hi-

22 N. Kojalowicz, *Chtienia po istorii Zapadnoj Rossii*, Petersburg 1864 [Н. Коялович, *Чтения по истории Западной Руси*, Петербург 1864]; idem, *Lektcii po istorii Zapadnoj Rossii*, Moskwa 1864 [Н. Коялович, *Чтения по истории Западной Руси*, Петербург 1864].

23 Więcej na ten temat zob. np. *Białoruś w XX stuleciu...*

24 V. Piczeta, *Belorussija i Litva v XV-XVI vekach*, Moskwa 1961 [В. Пичета, *Белоруссия и Литва в XV-XVI веках*, Москва 1961].

25 M. Dołnar-Zapolski, *Podstawy państwowości Białorusi*, Grodno 1919.

26 U. Ignatovsky, *Kratkij ocherk istorii Belorussii*, Mińsk 1992 [В. Игнатовский, *Краткий очерк истории Белоруссии*, Минск 1992].

27 Co dotyczy większości państw wschodniosłowiańskich, zob. np. L. Gorizontov, *Slavyanskiy mir: v poiskakh identichnosti*, Moskwa 2011 [Л. Горизонтов, *Славянский мир: в поисках идентичности*, Москва 2011].

storyczno-kulturalną. Historycy zajmujący pronarodowościowe stanowisko głoszą, że teren Wielkiego Księstwa Litewskiego stanowił wyłączną domenę „narodu” białoruskiego i dlatego powstały na tych ziemiach dorobek kulturowy, niezależnie od tego, przez kogo został wytworzony, powinno się uznać za białoruski.

Nurt ten opiera się na założeniu, że całość dziejów powinna być podporządkowywana narodowocentrycznej wizji świata. Oznacza to poruszenie na masową skalę w publikacjach naukowych i popularnonaukowych, napisanych przez jego zwolenników, zagadnień narodowościowych przy opisie wydarzeń z czasów sprzed wyodrębnienia się narodów współczesnych. Nieodłączny element dyskursu stanowi uznanie osób urodzonych na terenie dzisiejszej Białorusi za Białorusinów. Białoruskie pochodzenie przypisywane jest m.in.: Adamowi Mickiewiczowi, Tadeuszowi Kościuszce, Wincentowi Konstantemu Kalinowskiemu, Michałowi Ogińskiemu, Janowi Chodkiewiczowi i wielu innym.

Publikacje historyczne powstałe w ramach tego nurtu bardzo często podkreślają antagonizm pomiędzy Białorusinami-Litwinami a „złymi” Polakami. Właśnie Korona oraz jej próby podporządkowania Litwy uznawane są za przyczynę upadku I Rzeczypospolitej. Narracja omija czy wręcz neguje fakt istnienia wpływów polskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, co z kolei skutkuje całkowitą białorusyzacją spuścizny I Rzeczypospolitej.

Teoretyczne założenia obydwu koncepcji mają niewiele wspólnego z oficjalnym dyskursem historycznym. Choć prezentują one dwa odmienne podejścia do sposobu ujęcia dziejów narodu białoruskiego, na przestrzeni ostatniego wieku żadna z nich nie zdominowała dyskursu publicznego. Władze białoruskie (a wcześniej elity Związku Radzieckiego) wykorzystują je naprzemiennie, w różnym stopniu korzystając z ich głównych założeń. Niemniej jednak w ramach dzisiejszego dyskursu zagadnienia historii nowożytnej są poruszane przeważnie z perspektywy zachodniorusizmu.

Ze względu na brak trwałej tradycji akademickiej dyskurs historyczny na Białorusi jest zdominowany przez uproszczone teorie stworzone przez środki masowego przekazu. Teorie te są mocno powiązane z polityką rządzących. Wywiera na nie wpływ bowiem aktualna sytuacja polityczna, zwłaszcza relacje z państwami ościennymi, a nie stan wiedzy o przeszłości. Dlatego w białoruskim dyskursie historycznym

tak częste są zmiany w zakresie obowiązujących paradygmatów. Dotyczy to zwłaszcza sposobu traktowania dziejów polsko-białoruskich, a także dziedzictwa I Rzeczypospolitej.

Niemniej jednak badanie wykazało, że po 2014 r. elity białoruskie wybrały kierunek na stopniowe unarodowienie (białorutenizację) opisu dziejów. Oznacza to prawdopodobieństwo przyjęcia przez oficjalną historiografię założeń charakterystycznych dla nurtu pronarodowościowego – założeń od dłuższego czasu kojarzonych z ruchami antyrządowymi. Z pewnością jest to początek nowego etapu poszukiwania rodzimej tradycji historycznej.

Podsumowanie

W tekście próbowano dokonać opisu podejścia białoruskiej tradycji historycznej do dziedzictwa I Rzeczypospolitej. Szczególną uwagę zwrócono na główne założenia szkół historycznych Białorusi w kontekście ich nastawienia do tzw. problematyki polskiej w ramach opisu historii nowożytnej. Oddzielnie zostały omówione historyczno-polityczne przesłanki kształtowania białoruskiego *rerum gestarum*.

Obecnie na Białorusi trwa niezmiernie złożona próba budowy pamięci zbiorowej Białorusinów jako narodu. Polega ona m.in. na „unarodowieniu” wybitnych osób (tzw. białorutenizacji). Decydujący wpływ na niewykształcenie się w okresie nowożytnym odrębnej świadomości białoruskiej miał brak rodzimej tradycji państwowej, przez co nawet w sprzyjających okolicznościach dochodzi do niezwykle powolnego wzrostu świadomości narodowej. Wcześniej nie sprzyjało temu geograficzne położenie ziem zamieszkiwanych przez Białorusinów (położonych między państwami z trwałymi tradycjami państwowymi, z którymi tradycyjnie utożsamiały się wszystkie organizmy państwowe powstałe na ziemiach białoruskich).

Jednocześnie należy zauważyć, że w przypadku nieudolnego wykorzystywania przestarzałego instrumentarium polityki historycznej – typowego dla państw XIX- bądź XX-wiecznych – i nadmiernego upolitycznienia historii świadomość mieszkańców niepodległej Białorusi może zostać skazana na trwanie w ciągłej sprzeczności ze świadomością narodów je otaczających. Przyczyna tkwi w historii ziem białoruskich. Teren republiki długotrwale znajdował się pod jurysdykcją aktorów zewnętrznych, z których każdy może zostać uznany

za „okupacyjny” i stać się symbolem „odwiecznego wroga”. Rzeczpospolita Obojga Narodów ustąpiła miejsca Imperium Rosyjskiemu, po upadku którego odbudowana II Rzeczpospolita przejęła władzę nad Kresami Wschodnimi, a po 1939 r. została zastąpiona przez ZSRR. Właśnie dlatego w warunkach kreowania nowego narodu politycznego teoretyczna kwestia białoruskiej narracji historycznej jest aż tak istotna, gdyż wywiera bezpośredni wpływ na kierunek jej polityki zewnętrznej.

Analogiczne procesy do wyżej opisanego można zaobserwować też w innych państwach, które były pozbawione własnej tradycji państwowej. Białoruski przypadek różni się jednak od innych. Przykładowo, w odróżnieniu od Ukrainy, białoruska inteligencja nie odczuwa nadmiernej awersji do dziedzictwa polskiego bądź rosyjskiego, choć trzeba podkreślić, że obecnie nastawienie elit politycznych do „problematyki polskiej” jest o wiele bardziej nieprzychylnie niż elit intelektualnych.

Artykuł nie miał na celu polemiki dotyczącej poprawności białoruskiej narracji historycznej, a jedynie – studium zjawiska. Nie planowano również dyskusji o faktycznej przynależności narodowej wymienianych tu postaci. Trzeba jednak zaznaczyć, że świadomość osób żyjących w XVIII i XIX wieku nie miała nic wspólnego z przyjętymi współcześnie pryncypiami narodowościowymi.

Białoruś jako państwo znajduje się w przełomowym momencie swoich dziejów. Decyzje podejmowane przez obecny rząd nie mogą ani zahamować, ani przyspieszyć zmian w zakresie kształtowania się poczucia odrębności narodu białoruskiego wobec innych narodów. Świadczą o tym m.in. wydarzenia, do jakich doszło po wyborach prezydenckich w 2020 r. W centrum uwagi dyskursu publicznego znalazła się kwestia obrony suwerenności państwowej. Nawet prorządowi przedstawiciele intelektualnej elity państwa utknęli w wewnętrznie sprzecznym procesie budowy świadomości narodowej. Obecne władze prowadzą właśnie sprzeczną politykę historyczną, której brakuje trwałych założeń. Dyskurs historyczny ciągle jest dopasowywany do aktualnych potrzeb, jednak skutkuje to utratą kontroli nad toczącymi się procesami.

Najważniejszy konflikt świadomościowy rozgrywa się między przedstawicielami prorządowej inteligencji a inteligencji o poglądach antyrządowych. W gronie intelektualistów, podobnie jak w latach 90., nasiliła się dyskusja o miejscu Polski i Polaków w dziejach Białorusi.

Poszczególne szkoły historyczne (które w ramach niniejszego artykułu zostały podzielone na dwa główne nurty) przedstawiają odmienne założenia teoretyczne do przedstawianej tu problematyki. Wyraźnym przykładem może być niedawna dyskusja o przynależności Adama Mickiewicza czy Tadeusza Kościuszki wyłącznie do narodu białoruskiego.

Liczne przykłady zaobserwowane w innych państwach dowodzą, że wspólni bohaterowie i pozostanie przy wspólnej historii stwarzają korzystne warunki do międzynarodowej współpracy. Białorusini jako społeczność nie zakończyli procesu tworzenia własnej tożsamości i na naszych oczach odbywa się wybór paradygmatu, który w przyszłości powinien stać się kluczowy dla białoruskiej wspólnoty narodowej.

Bibliografia

- Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007.
- Boridzenko S., *Kresy Wschodnie w białoruskiej szkolnej narracji*, „Athenaeum: polskie studia politologiczne” 2018, nr 57, s. 141-158, <https://doi.org/10.15804/athena.2018.57.08>.
- Chernyavskaya Y., *Model' eposa sovremennogo belarusa: opyt kul'turologicheskogo issledovaniya v internetie*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2010, nr 1, s. 313-329.
- Chwedoruk R., *Polityka historyczna*, Warszawa 2018.
- Czachor R., *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990-1996*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, nr V/I, s. 31-44.
- Dołnar-Zapolski M., *Podstawy państwowości Białorusi*, Grodno 1919.
- Głogowska H., *Białoruś 1914-1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996.
- Gorizontov L., *Slavyanskiy mir: v poiskakh identichnosti*, Moskwa 2011.
- Ignatovskiy V., *Kratkiy ocherk istorii Belorussii*, Mińsk 1992.
- Kojałowicz N., *Chtienia po istorii Zapadnoj Rossii*, Petersburg 1864.
- Kojałowicz N., *Lekcii po istorii Zapadnoj Rossii*, Moskwa 1864.
- Letko P., *W cieniu autokracji: Białoruś*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, nr V/I, s. 77-90.
- Marples D. R., *Our Glorious Past?: Lukashenka's Belarus and the Great Patriotic War*, Hannover 2014.
- Nasevich V., *Belorusy: stanovleniye etnosa i «natsional'naya ideya»*, Smoleńsk 2015.
- Michaluk D., *Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010, <https://doi.org/10.30965/25386565-01701015>.
- Piczeta V., *Belorussiya i Litva v XV-XVI vekach*, Moskwa 1961.

- Radzik R., *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia*, Lublin 2000.
- Smalyanchuk A., «*Homo Sovieticus*» i *byelaruskaya postsavyetskaya historyahrafiya*, „Istoriohrafichni doslidzhyennya v Ukraini” 2012, nr 22, s. 189-200.
- Szabaciuk A., *Wybory prezydenckie z 9 sierpnia 2020 r. na Białorusi: przebieg i konsekwencje*, „Komentarze IES” nr 234 (137/2020), <https://ies.lublin.pl/pub/publikacje/komentarze/ies-komentarze-234-137-2020.pdf> [28.08.2020].
- Śleszyński W., *Kresy Wschodnie, czyli Białoruś Zachodnia. Historia, współczesność, pamięć*, Łomianki 2013.
- Treshchenok Y., *Dve belorusskiye natsional'nyye idei (katolicheskiiy natsional-separatizm i pravoslavnayanatsional'naya ideya)*, [w:] *Mezhdunarodnyye Kirillo-Mefodiyevskiy chteniya, posvyashchennyye Dnyam slavyanskoy pis'mennosti i kul'tury: Materialy chteniya*, nr 1-2, Mińsk 2002, s. 126-141.
- Treshchenok, Y., *Gosudarstvennaya ideologiya i natsional'naya ideya Respubliki Belarus'*, Mohylew 2006.
- Winnicki Z. J., *Historiografia jako metoda kształtowania współczesnej białoruskiej świadomości narodowej*, „Echa Przeszłości” 2006, nr 7, s. 343-375.
- Winnicki Z. J., *Współczesna doktryna i historiografia białoruska (po roku 1989) wobec Polski i polskości*, Wrocław 2003.
- Winnicki Z. J., *Współczesne białoruskie koncepcje genezy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Studia z nauk społecznych i humanistycznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Bernarda Janusza Albina w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. S. Wolański, W. Baluk, Wrocław 2006, s. 397-423.